

FÆLLESSKAB OG INTEGRATION

– De bosniske krigsflygtninge i Randers 1993-2010

Kulturhistorisk Museum Randers har i de senere år sat øget fokus på byens indvandrerhistorie. I 2003 dokumenterede museet de tyrkiske gæstearbejderes historie, og i 2005 blev der set nærmere på tyrkernes børn.¹ Tyrkerne var den første store gruppe af indvandrere i Randers, men er i antal siden blevet overhalet af bosnierne, hvoraf de første kom til byen som krigsflygtninge i 1993.

Denne artikel er baseret på en undersøgelse af de bosniske krigsflygtninge, som museet foretog henover sommeren 2010. Udover at klarlægge det historiske forløb for bosniernes tilværelse i Randers, giver undersøgelsen gennem tolv interviews et indblik i, hvordan bosnierne er faldet til i byen. Det beskrives desuden, hvorledes det er at være bosnier i Randers i dag. Interviewgruppen udgjordes af otte kvinder og fire mænd. Blandt kvinderne var der fire, der aldersmæssigt befandt sig i tyverne, mens de resterende befandt sig i henholdsvis trediverne, fyrrerne og halvtredserne. For mændenes vedkommende var den ene halvdel i fyrrerne og den anden i halvtredserne.

Undersøgelsen viser blandt andet, at de mål for integration, som Randers Kommune satte sig, da det fra 1995 stod klart, at de bosniske flygtninge ville blive i byen, på de fleste områder stemte overens med ønskerne fra størstedelen af bosnierne. For kommunen blev det i løbet af kort tid det væsentligste, at de mange nye borgere blev i stand til at klare sig selv gennem sprog, beskæftigelse og bolig, mens det for bosniernes vedkommende handlede om hurtigst muligt at komme i gang med det liv, som krig og uvished havde afbrudt. At de bosniske flygtninge skulle integreres socialt i det danske fællesskab og gennem danske netværk var af begge parter prioriteret lavere. Selvom kontakten til danskerne i Randers stadig mest er begrænset til arbejde og uddannelse, opfattes bosnierne i Randers i dag, både af

1 Kulturhistorisk Museum Randers (KHM), museumssag nr. 2069 *Da tyrkerne kom til Randers* (upubliceret materiale) og KHM nr. 2412 *Drømmen om Tyrkiet - livsbetingelser og identitet blandt tyrkiske andengenerationsindvandrere fra Randers* (upubliceret materiale).

dem selv og den danske majoritetsbefolkning, alligevel som den mest velintegreerede større indvandrergruppe i byen.

Indledning

Danmark åbnede mellem 1992 og 1995 grænserne for godt tyvetusind bosniske flygtninge. Heraf endte omtrent syttentusind med at blive boende i landet efter krigens afslutning.²

De første nitusind asylansøgere fra Bosnien-Hercegovina kom til Danmark i løbet af 1992. Tilstrømningen betød, at Folketinget i løbet af året debatterede ændringer i den danske asylprocedure. Debatten tog udgangspunkt i et forslag fra Dansk Flygtningehjælp om midlertidigt ophold til de bosniske flygtninge, som man ikke mente, skulle igennem den tidskrævende asylprocedure. Man fandt, at dette var unødvendigt, da de efter alt at dømme udelukkende ønskede beskyttelse i Danmark, indtil krigen i hjemlandet var slut. Forslaget mødte kritik fra ikke mindst de borgerlige politikere, der frygtede, at det ville være svært at sende flygtningene tilbage, når den midlertidige opholdstilladelse løb ud, uanset om der var fred i Bosnien-Hercegovina eller ej.³

Efterhånden skete der et skift i holdningen til de bosniske flygtninge. Dette var i takt med, at de voldsomme billeder fra borgerkrigen og ikke mindst visheden om serbiske koncentrationslejre gjorde indtryk i befolkningen, i den danske presse og hos politikerne. Sympatien med bosnierne blev mere udtalt i løbet af efteråret 1992, og den 28. november samme år vedtog Folketinget med et stort flertal "Loven om midlertidig opholdstilladelse til visse personer fra det tidligere Jugoslavien", der også blev kendt som paragraf femten. Særloven betød, at de bosniske flygtninge, der kom til Danmark i de følgende år, ikke kunne søge om asyl, men i stedet blev placeret i flygtningelejre eller centre, hvor de i første omgang hverken måtte arbejde eller uddanne sig.⁴

Gemeinschaft og Gesellschaft

2 www.folkedrab.dk. Dansk Institut for Internationale Studier. Holocaust og folkedrab.

3 John Aggergaard Larsen, *Integrationen af de bosniske krigsflygtninge i det danske fællesskab*, s. 56 i Berg (red.): *Kommet for å bli?*, Om integrasjon og tilbakevending blant bosniske flyktninger i Norden. København, 1998.

4 John Aggergaard Larsen: *Modtagelse af bosniske flygtninge i dansk presse*, *Bosniske krigsflyktninger i medie billedet. Nordiske perspektiver*. København, 1999, s. 108-115.

I undersøgelsen af de bosniske krigsflygtninge i Randers blev der blandt andet lagt vægt på to hovedspørgsmål til at belyse bosniernes historie og tilværelse i byen fra 1993 til 2010.

Det første var spørgsmålet om, hvilket fællesskab bosnierne er kommet til at indgå i, mens de har befundet sig i byen. I besvarelsen af spørgsmålet blev den tyske sociolog Ferdinand Tönnies mere end et hundrede år gamle, men stadig aktuelle, teorier om Gemeinschaft og Gesellschaft bragt i anvendelse. Ifølge Tönnies er det, som udgør et socialt system og skaber et fællesskab, baseret på gensidighed og på det indbyrdes forhold, der er mellem krav og ydelser. Dette kan findes i to former. Det første, Gemeinschaft, dannes på baggrund af en organisk udvikling, hvor samfundet udvikler sig uden nogen velovervejet hensigt udover blot det at ville leve sammen. Gemeinschaft er karakteriseret ved nære relationer, familie, naboskab og tradition, og kan blandt andet beskrives som forholdet mellem mor og barn. Det andet, Gesellschaft, skabes af de relationer, som uafhængige individer vælger at træde ind i. Dette sker ofte på basis af en overenskomst for at nå bestemte mål. Gesellschaft kan derfor ses som en ideel og mekanisk dannelse, og begrebet kan blandt andet beskrives som forholdet mellem køber og sælger.⁵

Antropologen Gitte Tilla har i en undersøgelse af den forholdsmæssigt store gruppe af bosniere, der kom til Fanø i 1993, ud fra Tönnies teorier forsøgt at påvise, at den, i hendes øjne, succesfulde integration, som bosnierne gennemgik på øen, skyldtes, at Fanø var præget af gemeinschaftlige træk. Ifølge Gitte Tilla var det på Fanø, de "almindelige mennesker" i det lille lokalsamfund, der, uden megen indblanding fra offentlige instanser, integrerede bosnierne i det allerede eksisterende og stærke fællesskab. Gitte Tilla har den opfattelse, at de større bysamfund ikke har den samme mulighed for den nære integration, og at de derfor har et gesellschaftligt præg. Det er i de store byer, de kommunale instanser, der gennem institutionaliserede rammer integrerer flygtninge og indvandrere.⁶ Et af de spørgsmål, som undersøgelsen om bosnierne i en stor by som Randers stillede, var om dette også gjorde sig gældende her, og hvilken betydning det fik for bosniernes sociale integration i byen.

Netop integrationen var det andet spørgsmål, som undersøgelsen tog fat i. Hvordan valgte kommunen at gribe fat i integrationen af bosnierne, og hvilke faktorer spillede ind i disse valg? I sin artikel "*Os og dem. Udviklingen i dansk integrationspolitik med fokus på modtagelsen af flygtninge fra Bosnien-Hercegovina*" beskriver antropologen Anders Stefanson, hvordan assimilation fra dansk side blev anset som den bedste løsning for det begrænsede antal flygtninge fra

5 Tönnies, Ferdinand: *Community and Society*, Michigan State University Press, 1957, s. 33–34. Brugen og dele af tolkningen af Ferdinand Tönnies' teori er i forbindelse med undersøgelsen inspireret af: Gitte Tilla: *Tilfældet Fanø* i Berg & Schierup (red.): *Om integration, Gemeinschaft og lokalidentitet. Integration – retorik, politik, praktik. Om bosniske flyktingar i Norden*. København, 1998, s. 275–276.

6 Gitte Tilla, s. 277–278 og s. 286.

For mange af de bosniske flygtninge var det eneste, de nåede at få med under flugten fra hjemlandet, en smule tøj og enkelte ting med høj affektionsværdi. En af de interviewede til undersøgelsen havde dette billede fra 1935 af sin mor og bedstemor med til den nye tilværelse i Randers. Privatfoto.

østblokken, der kom til Danmark i årene umiddelbart efter krigen. Assimilationen satsede på at fordanske de nyankomne udlændinge. Gæstearbejderne fra hovedsagligt Tyrkiet, Pakistan og Jugoslavien, der ankom i slutningen af 1960'erne og i begyndelsen af 1970'erne, blev derimod opfattet som et midlertidigt fænomen, der skaffede Danmark nødvendig arbejdskraft i en periode med højkonjunktur. Kulturel segregering og ghettodannelser blandt gæstearbejderne blev ikke set som et problem, da det eneste formål for disse indvandrere var at tjene penge til en bedre tilværelse i hjemlandet. Der var i denne periode tale om det, Stefanson kalder en materiel integration. Da ikke mindst de tyrkiske og pakistanske gæstearbejdere i vidt omfang valgte at blive i Danmark, og antallet af flygtninge samtidig begyndte at stige i begyndelsen af 1980'erne, kom integrationen for alvor på den politiske dagsorden. På det ideologiske plan arbejdede man fra dansk side med at skabe en pluralistisk integration. Flygtninge og indvandrere skulle på den ene side gøres i stand til at klare sig i det danske samfund og kunne tilegne sig majoritetsbefolkningens kultur og på den anden side bevare deres eget kulturelle særpræg. Både Stefanson og flere andre forskere mener dog, at succeskriteriet for den danske integrationspolitik reelt bærer mere præg af assimilation, da kravet om tilpasning til en anden kultur udelukkende kommer til at gælde indvandrerne.⁷ Dette hænger ifølge antropolog John Aggergaard Larsen sammen med en typisk

⁷ Anders Holm Stefansson: *Os og dem. Udviklingen i dansk integrationspolitik med fokus på modtagelsen af flygtninge fra Bosnien-Hercegovina* i Berg & Schierup (red.): *Integration - retorik, politik, praktik. Om bosniske flyktingar i Norden*. København 1998 s. 96-98

skandinavisk opfattelse, der priser fællesskabers homogenitet, og hvor det kun er muligt at begå sig i det danske samfund, hvis man deler den danske kultur og er en del af det danske samfundsmæssige fællesskab.⁸ Undersøgelsen af bosnierne i Randers stillede spørgsmålet om, hvilken form for integrationspolitik Randers Kommune anvendte i forhold til bosnierne, og hvordan denne stemte overens med bosniernes egne ønsker og prioriteringer for integration.

De bosniske flygtninge kommer til Randers

I februar 1993 blev Randers, sammen med en række andre danske kommuner, af indenrigsminister Birthe Weiss anmodet om at etablere et nyt asylcenter. Centret skulle modtage en del af de bosniske flygtninge, der kom til landet, efter særloven om midlertidig opholdstilladelse var blevet vedtaget. Fra politisk hold var der fra begyndelsen stor velvilje overfor bosnierne. Borgmesteren i Randers, socialdemokraten Keld Hüttel, bød de flygtninge, der måtte komme, velkommen, og man lagde fra kommunens side vægt på, at asylcentret skulle placeres centralt i byen. Herigennem håbede man, at beboerne ville kunne tage aktivt del i byens liv.⁹

Asylcenteret blev placeret i en ombygget kontorbygning ved banegården. Bygningen skulle rumme de hundrede og tyve bosniske flygtninge, som i maj måned ankom til byen. Både fra Dansk Røde Kors, der drev asylcentret, og fra kommunen kom der opfordringer til byens borgere om at tage godt imod krigsflygtningene. Kort tid efter ankomsten blev der arrangeret en rundtur, hvor bosnierne fik et indtryk af den by, de var kommet til, og i den følgende tid blev der afholdt åbent hus arrangementer på asylcentret. Her kunne randrusianerne stifte bekendtskab med beboerne. Flere af de lokale henvendte sig med tilbud om hjælp, og der blev doneret både legetøj og idrætsudstyr til centret.

De bosniske flygtninge i Randers var en del af en større gruppe, der i flere måneder havde været indkvarteret i en bingohal i Frederikshavn. Her havde to hundrede og halvtreds mennesker sovet side om side med hinanden, så de nye, omend små, forhold i Randers, gjorde det endelig muligt for ægtepar og familier at få lidt privatliv i de otte kvadratmeter store værelser, de blev tildelt.

De hundrede og tyve bosnierne var en forholdsvis homogen gruppe i den forstand, at mange af dem kom fra de samme to områder i Bosnien-Hercegovina, nemlig Banja Luka og Trebinje. Størstedelen var muslimer, og der var kun enkelte serbere imellem. Sidstnævnte var som oftest en del af blandede ægteskaber.

8 John Aggergaard Larsen: *Integrationen af bosniske krigsflygtninge i det danske fællesskab* i Berg (red.): *Kommet for å bli?, Om integrasjon og tilbakevending blant bosniske flyktninger i Norden*. København, 1998, s. 48-52.

9 Kulturhistorisk Museum Randers (KHM), museumssag nr. 2764 *De bosniske krigsflygtninge i Randers 1993-2010* (upubliceret materiale).

Bosniske flygtningebørn uden for asylcentret Kra-gelund i Hammel mellem Randers og Silkeborg. Børnene kom siden til Randers. Privatfoto.

De bosniere, der kom til Randers i 1993 og sidenhen, havde i flere tilfælde vidt forskellige baggrunde, hvad angik deres flugt fra krigen. Flere familier fra det nordlige Banja Luka område måtte skrive under på papirer, hvor de formelt overlod alle deres ejendele til serberne. Herefter blev de sat på busser og fragtet ud af landet. En af disse familier, der via Allingåbro på Djursland kom til Randers, tilbragte fem måneder i en flygtningelejr i Kroatien, inden den fik midlertidigt ophold i Danmark, mens en anden med det samme kom på den lange bustur op gennem Serbien, Ungarn, Tjekkiet og Polen, inden den kunne tage færgen til Danmark. For en familie i byen Janja, der lå meget tæt op ad den serbiske grænse, hvor nogle af de hårdeste kampe fandt sted, betød flugten, at familien blev spredt for alle vinde. Først efter en række nervepirrende dage blev den genforenet i den tjekiske hovedstad Prag, inden de med fly kunne rejse til Danmark. Et serbisk-muslimsk ægtepar kom til Danmark fra Sarajevo allerede på et tidligt tidspunkt, da de, efter spændingerne mellem befolkningsgrupperne tog til, ikke følte sig trygge hverken i den ene eller anden gruppe.

For mange af de bosniere, der endte i Randers, var det ofte tilfældigheder, der afgjorde, at de kom til Danmark. De danske myndigheder indførte i modsætning til de fleste andre europæiske lande først i juni 1993 visumpligt for flygtninge fra det tidligere Jugoslavien, og af den grund var Danmark i lang tid et forholdsvis nemt land at søge om ophold i. Denne mulighed var der mange, der gjorde brug af, selvom de fleste nærmest intet kendskab havde til landet. Kvinden i det førnævnte serbisk-muslimske ægtepar var gravid, da hun med sin mand forlod Sarajevo. Parret ville helst til Østrig, men blev afvist, da de østrigske myndigheder mente at den forestående fødsel ville være for dyr. Da der ikke var de samme forbehold i Danmark, søgte parret i stedet dertil. En familie valgte Danmark, fordi landet i modsætning til mange andre lande ikke var så populært et mål, og der af samme grund var en større chance for at komme hurtigt af sted. For nogle blev valget ikke taget, før de stod på en havnekaj i det nordlige Polen og skulle beslutte

sig for at tage færgen til enten Sverige eller Danmark.¹⁰

Asylcenter og undervisning

Historierne, som den lokale presse rapporterede fra asylcentret, var overvejende positive. Der er dog ingen tvivl om, at livet i centret også var præget af ventetid, frustration og uvished. Den midlertidige opholdstilladelse, som bosnierne havde fået, betød, at de i de første mange måneder, hverken måtte arbejde eller uddanne sig. En mand fortæller, at den megen lediggang var yderst frustrerende, og at en stor del af tiden for mændenes vedkommende gik med at spille kort og fodbold, mens kvinderne tilbragte en stor del af dagen i køkkenet. Han husker dog også, at den centrale placering i byen havde betydning for beboernes trivsel, da det var rart, at man kunne bevæge sig frit ud blandt de lokale randrusianere. Samtidig lagde mange interesserede danskere også vejen ind på centret, og enkelte af de unge bosniere fik danske kærester, som de endnu i dag er sammen med.

I begyndelsen af januar 1994 blev asylcentret tildelt status som paragraf femten center. Dette var en konsekvens af, at over halvdelen af centrets beboere formelt havde erhvervet den midlertidige opholdstilladelse. At være et paragraf femten center betød, at beboerne skulle have større indflydelse på deres hverdag, og de sociale aktiviteter der foregik. Samtidig kom der mere fokus på undervisning af børn og voksne indenfor centrets rammer. I førstnævntes tilfælde var der, udover undervisning i dansk, tale om modersmålsundervisning, der skulle forbedre børnene på den fremtid, som man fra de danske myndigheders side endnu var overbevist om skulle foregå i hjemlandet. Bosniernes skolegang blev i foråret 1994 flyttet til en nedlagt folkeskole, der med sin placering i Søren Møllers Gade lå centralt i Randers. Udover de lokale bosniere modtog skolen flygtninge fra flere af de omkringliggende lejre og centre. En del af de bosniske flygtninge, der var placeret i Vivild, Ulstrup, Jebjerg, Galten og Hammel, fik på den måde et kendskab til Randers, som ville få betydning for deres fremtidige bosætning. Blandt de voksne bosniere, der blev interviewet til undersøgelsen, var der stor forskel på den oplevelse, de havde i forbindelse med danskundervisningen. Nogle var tilfredse og syntes, at det var rart at foretage sig noget frem for den lediggang, der havde præget deres tilværelse, mens andre havde svært ved at se sig selv på skolebænken igen. Fælles for de fleste bosniere var dog et ønske om hurtigt at komme ud på det danske arbejdsmarked for derigennem at lære sproget.¹¹

Henover sommeren 1994 var en række journalistiske artikler og vrede læserbreve i den landsdækkende presse medvirkende til, at forholdene for de bosniske

10 KHM nr. 2764.

11 KHM nr. 2764.

flygtninge blev lempet, så de nu fik mulighed for blandt andet at tage ulønnet arbejde og bosætte sig uden for centrene, hvis de havde midlerne og netværket til det.¹² Desuden modtog den lokale fodboldklub, Randers Freja, tredive bosniske mænd og drenge, der på den måde fik mulighed for at deltage i det danske foreningsliv.¹³

De såkaldte "vilkårsforbedringer" betød samtidig, at det blev muligt for de bosniske børn at deltage i folkeskolens almene undervisning sammen med de danske børn.¹⁴ Mens nogle få randrusianske virksomheder hurtigt gav enkelte af de voksne bosniere mulighed for at komme i praktik, skulle der gå over et halvt år, før børnene kunne gå i de danske folkeskoler i byen.¹⁵ Fra den 12. januar 1995 var kommunen dog nødsaget til at se anderledes på sagen. Den dag blev det i Folketinget vedtaget, at de bosniske flygtninge i Danmark kunne søge om permanent opholdstilladelse, da krigen i Bosnien-Hercegovina på det tidspunkt ikke så ud til komme til en afslutning på kortere sigt.¹⁶ I sommeren 1995 blev undervisningen for børnene på Søren Møllers Gades Skole afviklet. For Randers Kommune var det fra starten særligt vigtigt, at de bosniske børn og unge skulle spredes på byens forskellige folkeskoler, så der ikke blev for store koncentrationer af tosprogede elever de enkelte steder. De bosniske elever blev derfor fordelt ud i de forskellige modtageklasser, der oprettedes på byens folkeskoler. Modtageklasserne havde som mål, at børnene lærte dansk, inden de begyndte i de ordinære klasser. Selvom man på denne måde forsøgte at sluse børnene langsomt ind, blev skolerne i Randers ofte overraskede over, hvor svært det var at integrere de bosniske børn på grund af de traumer, mange af dem bar rundt med fra oplevelserne af krig, flugt og flygtningeliv. De bosniske børn, der allerede havde haft en del af deres skolegang i hjemlandet, oplevede samtidig et mindre kulturchok i mødet med den danske folkeskole. En pige fortæller, hvordan omgangstonen med læreren var en helt anden, og at det i Bosnien ville have været uhørt, at hun kunne kalde sin lærer ved fornavn eller efternavn. På samme tid oplevede hun sværhedsgraden af den danske undervisning som langt lavere, end hun havde været vant til.

De bosniere, der som børn og unge kom til Randers, fik selvsagt en helt anden form for møde med den danske kultur og danskerne end deres forældre. De unge voksede i skoler og daginstitutioner op med de danske unge, lærte hurtigt det danske sprog og indgik for de flestes tilfælde naturligt i det sociale liv med deres jævnaldrende. Der er dog flere blandt de interviewede til undersøgelsen, der i dag ser en tendens til, at mange unge bosniere, når de kommer i tretten – fjorten års alderen, begynder at finde sammen med hinanden. De indgår derefter ikke længe-

12 John Aggergaard Larsen: *Integration af bosniske krigsflygtninge i det danske fællesskab*, s. 53.

13 KHM nr. 2764.

14 John Aggergaard Larsen: *Integration af bosniske krigsflygtninge i det danske fællesskab*, s. 53.

15 KHM nr. 2764.

16 John Aggergaard Larsen: *Modtagelsen af bosniske flygtninge i dansk presse*, s. 134.

re på samme måde i det danske fællesskab. En yngre kvinde fortæller, at hun selv, da hun kom i teenagealderen havnede i en identitetskrise, hvor hun følte trang til at genfinde sine bosniske rødder og lære det bosniske sprog, som hun mente, hun havde forsømt i bestræbelserne på at klare sig godt i det danske skolesystem. Hun tog en beslutning om, at hun ville tilbringe mere tid sammen med bosniske jævnaldrende, samtidig med at hun beholdt de danske veninder. Hun følte, at hun havde den danske kultur inde under huden, men at der manglede noget i hendes liv. Det var dermed en bevidst handling fra hendes side, og ikke, som en betragter fra den ældre generation af bosniere mener, fordi de danske unge har holdt hende og andre, der foretager et sådant valg, udenfor. Hun vil dog gerne medgive, at mange bosniske unge eksempelvis opfatter byens forlystelsesgade, Storegade, som "*danskerne's sted*", men at det i hendes øjne i højere grad er et spørgsmål om, at unge danskeres måde at feste på med hensyn til blandt andet alkohol ikke passer sammen med deres bosniske kammeraters. Dette mener hun ikke svækker de yngre bosniernes integration i Randers, da de unge uden problemer samtidig kan indgå i de danske fællesskaber på arbejdspladser og i uddannelsesforløb, og, for de flestes vedkommende, også har danske venner. De sociale relationer inden for uddannelsessystemet skabes for bosniske unges vedkommende ofte på gymnasiet, og sammen med tamilerne er bosnierne den indvandrerggruppe i Randers, hvor de fleste unge foretrækker en gymnasial uddannelse.¹⁷

Opholdstilladelse og bosætning

I løbet af kort tid fik størstedelen af bosnierne i Randers og omegn tildelt permanent opholdstilladelse, og allerede i maj 1995 var omkring firs flygtninge flyttet ud af asylcentret og ind i midlertidige boliger i byen. Det blev i efteråret samme år besluttet, at den opgave, der forelå med at finde bolig og beskæftigelse til de nye borgere i byen, skulle overdrages til Randers Kommune fra Dansk Flygtningehjælp, der hidtil havde haft ansvaret for bosniernes integration.

Randers var en af de kommuner i Østjylland, der havde det største antal ledige almennyttige boliger, hvilket tiltrak mange bosniske flygtninge fra omegnskommunerne. Disse var efter op til to år på asylcentre yderst opsatte på at få deres eget hjem. Boligplaceringen af de mange bosniere var et emne, der havde høj prioritet i såvel byråd som blandt embedsmændene i Randers Kommune. Set i forhold til Danmark som helhed lykkedes det i Randers at skaffe enten en midlertidig eller permanent bolig til langt størstedelen af de bosniere, der kom til byen. I januar 1996 havde firs procent af de bosniske flygtninge i kommunen fået et sted at bo. På landsplan lå dette tal på under halvtreds procent.

17 KHM nr. 2764.

Samtidig med at man skulle skaffe eget tag over hovedet til det stadig voksende antal flygtninge, ønskede man fra kommunens side at undgå de ghettodannelser, som man tidligere havde set i de større danske byer, og som Randers til dels havde oplevet med de tyrkiske gæstearbejdere, der stort set alle var bosat i byens nordlige del.¹⁸ Dette skulle blandt andet ske gennem en såkaldt fjerdedelsregel, der gav kommunen råderet over hver fjerde almene bolig i byen. Reglen skulle gøre det muligt for kommunen at kontrollere placeringen af bosnierne rundt om i byens boligforeninger. Samtidig skaffede kommunen bedre lånevilkår, så de bosniske flygtninge lettere kunne få råd til indskud til private lejelejligheder. På den måde havde de muligheden for også at bosætte sig i det centrale Randers, hvor mængden af almene boligbyggerier var meget lille.

I modsætning til eksempelvis tyrkerne i Randers er bosnierne i dag da også en mere spredt gruppe rent boligmæssigt. Procentmæssigt er der langt flere bosniere end tyrkere, der er bosat i det centrale Randers, selvom langt størstedelen af dem, som de fleste andre indvandrere i byen, bor i de mange boligblokke i den nordlige del af byen. Til trods for at interviewene peger i retning af, at de fleste bosniere ikke har noget ønske om at bo i multietniske områder eller i områder med mange andre bosniere, er der i løbet af de seneste ti år sket en udvikling i netop den retning. Udviklingen har betydet, at der fire-fem steder i byen er opstået små enklaver, hvor bosniere bor inden for kort afstand af hinanden. Disse enklaver er ikke nødvendigvis opstået i områder, der i forvejen har en stor multietnisk befolkning. Blandt årsagerne til at enklaverne opstår er, at flere af de unge bosniere, når de stifter familier, ønsker at flytte tættere på deres forældre. På samme måde ønsker forældrene ligeledes at flytte tættere på deres børn og børnebørn. Dette er med til at skabe en udvikling, hvor områder, der som det nordlige Randers i forvejen huser en del bosniere, bliver yderligere præget af denne gruppe. Det er ikke alle, der bifalder, at bosnierne finder sammen i boligområderne. En yngre bosnisk kvinde, som bor i en enklave med mange af sine landsmænd, fortæller, at hun indimellem kan føle sig overvåget i forhold til påklædning og opførsel. Samtidig har hun ingen interesse i altid at skulle føre samtaler med sine naboer, blot fordi de deler hendes etniske baggrund.¹⁹

I foråret 1996 befandt der sig trehundrede og femoghalvfjerds bosniere i Randers Kommune. Årsagen til den markante stigning i antallet i løbet af meget kort tid skulle findes i, at der var en stadig tilflytning af bosniere fra omegnskommunerne. Samtidig flyttede mange til byen, fordi de havde familie eller venner i Randers. Flere var desuden kommet til Danmark som en del af en større gruppe og søgte nu sammen igen, efter at de var blevet spredt rundt om i landet. Allerede i november 1996 var antallet af bosniere i Randers Kommune af blandt andet

18 KHM nr. 2764.

19 KHM nr. 2764.

Nedim Gruhonjic er uddannet civilingeniør og var leder på en fødevarefabrik i Bosnien. Efter årene i asylcenter lykkedes det ham at komme i jobtræning som konservator-assistent på Kulturhistorisk Museum Randers. I dag er han en del af medarbejderstaben på sammenlægningen Museum Østjylland. Foto: Hans Grundsøe, Museum Østjylland.

Beskæftigelse

Det store antal flygtninge, der kom til byen, betød, at det integrationskontor, som Randers Kommune havde oprettet, måtte fokusere på bolig og beskæftigelse og i mindre grad på sociale aktiviteter for bosnierne. Dette fik betydning for bosniernes sociale interaktion med danskerne, der, for ikke mindst de voksnes vedkommende, blev begrænset til arbejde og uddannelse, hvor sproglige vanskeligheder kunne gøre det svært at komme ind på livet af kolleger og studiekammerater. De mange tilflyttere bevirkede, at der nu også i Randers begyndte at være problemer med at finde ledige boliger. Med hensyn til beskæftigelse opdelte kommunens Flygtningesektion bosnierne i fire grupper alt efter kvalifikationer og arbejdsevne. Næsten halvdelen befandt sig i gruppen med erhvervsfaglige uddannelser, såsom håndværkere og maskinarbejdere. En stor del af disse var uddannet inden for metalfag. Cirka en fjerdedel havde ingen uddannelse, mens en anden fjerdedel på grund af fysiske eller psykiske problemer ikke var i stand til at tage et arbejde. Den sidste gruppe, der bestod af godt otte procent, havde en højere uddannelse. De bosniere, der havde en uddannelse, fik fra begyndelsen besked på, at de skulle gennem kompetenceafklarende kurser, da man fra Flygtningesektionens side mente, at der var for stor forskel på den uddannelse, de havde fra Bosnien og den tilsvarende i Danmark. Disse kompetencekurser blev iværksat samtidig med, at der blev udbudt brobygningsuddannelser til pædagog- og social- og sundhedshjælperuddannelserne. Dette var to af de forholdsvis få uddannelsesforløb, det

dengang var muligt at gennemføre i Randers. Mange af bosnierne, ikke mindst kvinderne, valgte at begynde på en af de to brobygningsuddannelser, og i det hele taget er mange af både de kvinder, der var voksne i midten af 1990'erne og siden den næste generation, endt med at arbejde indenfor omsorgssektoren. En kvinde fortæller, at hun hurtigt fik at vide, at hendes bosniske apotekeruddannelse ikke kunne anvendes i Danmark. Hun følte, at hun for sit lille barns skyld var begrænset til at påbegynde en uddannelse, der foregik i Randers. Hun kom derfor via en brobygningsordning ind på pædagogseminariet, og hun arbejder i dag som pædagog i en af byens forstæder. Hendes mand havde den samme oplevelse af, at hans uddannelse ikke blev fundet egnet til det danske arbejdsmarked. Han var dog en af de få, der valgte at tage uddannelsen om, således at han i dag stadig arbejder som elektroingeniør.

Hundrede og seks ud af de trehundrede og en voksne bosniere i Randers var ved årsskiftet 1996/1997 i arbejde eller aktivering. Dette var omtrent en tredjedel, hvilket var langt over landsgennemsnittet for aktiverede bosniere. Omtrent hundrede personer blev betragtet som ikke-aktiverbare af kommunens sagsbehandlere, og en lang række af disse blev allerede fra et tidligt tidspunkt sendt på førtidspension. Antallet af førtidspensionerede er i dag højt blandt de bosniske flygtninge, og både i Randers og på landsplan, er der en stigende tendens. For mange blev beslutningen om at gå på førtidspension først taget en del år efter, de havde fået den permanente opholdstilladelse og allerede i nogle år havde arbejdet. Et ægtepar fra Banja Luka, der via Ulstrup var kommet til Randers, fortæller, at noget løsenede sig op i dem begge, efter at de havde fået styr på deres bolig og arbejdssituation, og børnene var faldet til i landet. Herefter begyndte minderne om krigen og flugten at komme op til overfladen med store psykiske følger. I dag er de begge gået på førtidspension. En del af forklaringen på de mange bosniske førtidspensionister er som nævnt de psykiske problemer, som er skabt af krigen og livet som flygtning. Samtidig er der også dem, der hævder, at mange af de bosniere, der kom til Randers med gode uddannelser blev kørt ned af de svære vilkår, de havde for at komme ind på arbejdsmarkedet, hvor de, hvis de fik et lønnet arbejde, ofte endte med jobs, der intet havde at gøre med deres hidtidige beskæftigelse.²¹

En undersøgelse fra 2008 viste, at personer fra det tidligere Jugoslavien hørte blandt de indvandrere herhjemme, der i højeste grad følte, at man skulle arbejde for at modtage penge.²² Af samme grund kunne det føles ydmygende for de bosniere, der enten modtog kontanthjælp eller førtidspension, hvis folk vidste besked om deres situation. En kvinde beretter, at hendes tilværelse som førtidspensionist har skabt en del mentale problemer for hende. Hun var i en lang periode bange for, at folk ville pege fingre ad hende på gaden og kalde hende doven. Siden

21 KHM nr. 2764.

22 Jørgen Goul Andersen: Holdninger til uddannelse og arbejde blandt unge indvandrere, danskere og deres forældre. Rockwool Fondens Forskningsenhed, 2008, s. 42.

lærte hun at acceptere sin situation, og det hjælper hende at være involveret i frivilligt, velgørende arbejde.

Der er ingen tal, der viser præcist indenfor hvilke sektorer, bosnierne i Randers i dag er beskæftiget. På landsplan arbejder næsten tyve procent af de bosniske mænd indenfor jern- og metalindustrien. Denne branche var stor i Bosnien-Hercegovina, der var et land rigt på disse råstoffer. Man må derfor antage, at også en del af de personer, der arbejder inden for denne industri i Randers har bosnisk baggrund. En stor del af de bosniske kvinder i Danmark arbejder inden for rengøringsbranchen og, som det er tilfældet i Randers, på sociale institutioner indenfor sundheds- og plejesektoren.²³

Fællesskab

I december 1995 blev der taget initiativ til en bosnisk-dansk venskabsforening i Randers. Grundlæggeren og initiativtageren var en bosnisk journalist, og foreningens målsætning var kulturudveksling og socialt samvær mellem danskere og bosniere. Ved det stiftende møde var der mødt hundrede og halvfjerds bosniere og tredive danskere frem. I løbet af de følgende år faldt antallet af medlemmer i foreningen markant, og det var ikke mindst danskerne, der holdt op med at komme. I dag er der ikke længere et særligt foreningsregi, hvor danskere og bosniere mødes socialt i Randers. Derimod findes der et formaliseret bosnisk fællesskab i foreningen Sabur-Bosnisk Kulturel Center. Her afholdes der blandt andet afslutningsfest på ramadanmåneden, og centret fungerer ligeledes som en såkaldt Dzemat, der er betegnelsen for en bosnisk menighed.²⁴

Opholdene i asylcentre og flygtningelejre skabte et fællesskab blandt mange af bosnierne. Følelsen af at være i samme båd og i gennem en lang periode at stå uden vished om fremtiden gav, sammen med den fælles baggrund fra krig og flugt, en vis samhörighed. En undersøgelse baseret på livet i en bosnisk asyllejr på Sjælland viser dog, at fællesskabet overordnet var skabt af opholdet i centret, og da det blev muligt at flytte ud, fik bosnierne, med antropologen Claus Habenichts ord, igen friheden til selv at vælge og definere deres sociale relationer.²⁵ De fællesskaber, der tidligere kun havde været baseret på den fælles oplevelse af asylcenteret, skulle nu i stedet skabes ud fra andre og mere normale hverdagsforudsætninger. For manges vedkommende var der slet ikke en interesse i at indgå i et fællesskab med andre bosniere, mens andre direkte kun søgte mod at blive en del af danskernes fællesskab. Der er dog også dem, der har ønsket og formået at kombinere de to verdener. Derudover findes der de bosniere i Randers, som

23 Tallene hentet fra www.statistikbanken.dk, Danmarks Statistik, 2010.

24 KHM nr. 2764.

25 Claus Habenicht Larsen: Det bosniske eksperiment - flygtningeliv i mellemtiden, 1995. s. 32.

befinder sig i et fællesskab, der udelukkende er bosnisk funderet. En repræsentant for den første gruppe fortæller, at hans venskaber udelukkende skabes ud fra arbejde og hobbyer, som det var tilfældet, da han boede i Bosnien. I hjemlandet havde han venner fra alle etniske grupper, og det betyder ingenting for ham, om man kommer fra det samme område, hvis man ikke har de samme interesser. En bosnisk kvinde forklarer, at hun ligeledes forsøger at begrænse sit forhold til de bosniere, som hun ikke i forvejen er venner med. Det bliver højst til en hilsen på gaden.

Det er hovedsagligt blandt de ældre bosniske flygtninge, at det bosniske fællesskab eksisterer.

To yngre kvinder fortæller, at deres fædre i løbet af årene er blevet mere draget mod de traditioner, de husker fra Bosnien, mens religionen har fået en større plads i deres liv. Dette er sket i takt med, at de er blevet ældre. Sådanne eksempler er samtidig et godt billede på den udvikling, der øjensynlig er foregået indenfor både det formaliserede og uformaliserede fællesskab blandt bosniere i Randers. Fra flere af de interviewede lyder det, at det bosniske fællesskab i blandt andet kulturcentret er mere fokuseret på de traditionelle aspekter indenfor den bosniske kultur og religion, og at der ikke længere er tale om en kulturudveksling mellem det danske og det bosniske.

I det hele taget lader det til, at religion spiller en større rolle blandt bosnierne i Randers, end det hidtil har gjort. Bosnierne i Danmark har som gruppe ellers siden deres ankomst været kendt for at være blandt de mindst religiøse af de store indvandrergrupper, og selv blandt de, der bekender sig som religiøse, betegner otteogfyrre procent sig, ifølge en undersøgelse fra 2003, som "*mindst muligt religiøse*".²⁶ Det lyder dog samstemmende fra alle interviewede, at den bosniske befolkningsgruppe i Randers er blevet mere religiøs, siden den kom til Danmark. En bosnisk mand, der nærmer sig tres år, men betegner sig selv som ikke-religiøs, mener ikke, at den religiøsitet, som mange bosniere i byen har påtaget sig, er ægte. I stedet opfatter han den som et udtryk for en udvikling, hvor mange ældre bosniere søger mod et kulturelt fællesskab med basis i hjemlandet. I dette fællesskab er religionen en af de ting, der adskiller dem fra det danske fællesskab, som mange af de ældre bosniere ikke føler, de er blevet en del af. For grundlæggeren af den første bosniske forening, der tilbage i 1995 intet religiøst præg havde over sig, er der heller ingen tvivl om, at bosnierne i Randers udadtil er mere religiøse end tidligere. Han tror ligeledes, at grunden til denne udvikling skal findes i, at mange bosniere er blevet skuffede over, at de aldrig opnåede at blive en del af de sociale danske fællesskaber. Derfor har de ifølge ham valgt at trække sig ind i sig selv og bruger det åndelige som et holdepunkt.²⁷

26 Nils Sandahl: *Islams ansigter - Muslimske retninger i Danmark*, 2004, s. 169.

27 KHM nr. 2764.

Det er ikke kun med hensyn til religion, at der er forskel på generationerne blandt bosnierne i Randers. Hvor store forskelle, der er, afhænger ofte af, hvorvidt der er tale om familier fra byer eller fra landet. Om man kommer fra by – eller landområder har generelt stor betydning i Bosnien-Hercegovina, da der er en høj grad af traditionsmæssig konservatisme i landsbyerne, mens forholdet til traditioner i de større byer er mere afslappet. Datteren fra en typisk byfamilie fra Banja Luka beretter, at hendes forældre har givet hende lov til utrolig mange ting, og hun beskriver sine forældre som åbne, frie og ikke-religiøse. For en ung kvinde, hvis familie flygtede fra en isoleret bjerglandsby, har situationen været en anden. Faren i familien tog landsbyens opdragelsesmæssige traditioner med til Randers, og kvinden beskriver sin egen opvækst som meget streng. Hun erindrer blandt andet, at hun ikke som sine danske veninder fik lov til at komme i den lokale ungdomsklub.²⁸

Repatriering og hjemrejser

Da borgerkrigen i Jugoslavien sluttede i 1995, var der kun enkelte af bosnierne i Randers, der valgte at vende hjem til Bosnien-Hercegovina. Selvom den danske stat tilbød op til femtentusind kr. i etableringstilskud til de bosniske flygtninge, der besluttede at rejse, var der frem til efteråret 1996 blot tre bosniere i Randers, der havde taget et sådant valg. Dette var et generelt billede blandt bosnierne i Danmark, og på landsplan var det kun en forholdsvis lille procentdel, der rejste tilbage for at bosætte sig. Situation har ikke ændret sig over årene, og meget få bosniere fra Randers og Danmark er vendt hjem permanent.

Fredsftalen i 1995 betød, at Bosnien-Hercegovina var blevet delt op i to selvstyrende republikker. Mange af de bosniske flygtninge i Randers var flygtet fra områder, der efter fredsftalen var blevet en del af den nye Republik Srpska, som altovervejende havde serbiske indbyggere. Nye mennesker var flyttet ind i de huse og lejligheder, som flygtningene forlod, og mange var bange for at vende hjem til et område, hvor de, der havde drevet dem ud, endnu boede. Samtidig betød de hundredetusinder af internt fordrevne flygtninge i Bosnien-Hercegovina, at det var svært at finde et nyt hjem i den del af landet, der nu udgjorde den muslimske og kroatiske republik.

Det er hovedsagligt de ældre bosniere i Randers, der enten har valgt eller påtænker at vende hjem. En ung kvinde fortæller, at hendes forældre gennem flere år har talt om, at de skulle rejse tilbage og etablere sig i Bosnien. I takt med at de er blevet ældre, har disse tanker forstærket sig hos forældrene, der er gået i gang

28 KHM nr. 2764.

med at spare op og bygge et hus i det gamle land.²⁹

Mange bosniere har gennem årene været hjemme på besøg og ferie i Bosnien-Hercegovina. Antropologen Kristina Grünenberg har i sin Ph.d. afhandling om en gruppe bosniske flygtninge i Danmark fremhævet, hvorledes de bosniere, der rejser hjem på ferie, opfattes anderledes end eksempelvis tyrkere og pakistanere, når disse vender tilbage. De sidstnævnte to indvandrergrupper har forladt deres hjemland for at arbejde og er ikke som bosnierne flygtet fra et land i krig. Mens der eksempelvis er en positiv forventning blandt tyrkernes familier i Tyrkiet om, at deres slægtninge i Danmark har succes og er blevet mere moderne, end før de tog af sted til udlandet, er det modsatte tilfældet blandt bosnierne. Det er i stedet vigtigt for de venner og familiemedlemmer, der blev tilbage i Bosnien under krigen, at de, der rejser hjem, ikke virker alt for forskellige fra dem selv. For mange er det svært at acceptere, hvis det økonomisk har kunnet betale sig at flygte fra landet under krigen. Samtidig er der ofte en forventning om, at familiemedlemmerne i udlandet forærer gaver og bidrager økonomisk til livet i det fattige Bosnien. Dette skaber en nærmest umulig situation, da gaverne og pengene netop er med til at cementere forskelligheden.³⁰ Både de unge og de ældre, der blev interviewet til undersøgelsen, kunne ikke genkende til den manglende accept, som de oplevede fra gamle venner og familie, når de tog på ferie til Bosnien. En toogtyve år gammel kvinde husker, hvor svært det var at komme med sin familie på ferie, da hun var yngre. Hun beskriver, hvordan hun følte sig betragtet og altid følte sig meget anderledes end sine jævnaldrende. Af samme grund har hun siden være meget bevidst om ikke at være for smart klædt på eller virke for velhavende, når hun tog turen fra Randers til Bosnien.³¹

Nye flygtninge og strammere udlændingepolitik

Da de bosniske flygtninge fik permanent opholdstilladelse, og med tiden alle fik et sted at bo, forsvandt en stor del af den interesse, som de indtil da havde fået fra offentligheden og medierne. Samtidig betød endnu en voldsom konflikt i det tidligere Jugoslavien, at Randers i 1999 modtog en stor gruppe flygtninge, der denne gang kom fra Kosovo. Ottehundrede kosovoalbanere flyttede i løbet af foråret 1999 ind på en ombygget kaserne i byens nordlige del, og deres tilværelse på centret var, indtil de efter forholdsvis kort tid stort set alle igen forlod landet, medvirkende til at fjerne fokus fra bosnierne.

29 KHM nr. 2764.

30 Kristina Grünenberg: *Is Home Where the Heart is, or Where I Hang my Hat?*, Ph.d. afhandling, Københavns Universitet, 2006, s. 145–147 og Vibeke Kaiser-Hansen: *Social status og statusskift blandt tyrkiske gæstarbejdere*, i *Fortid og Nutid*, nr. 2, juni 2008, s. 117–119.

31 KHM nr. 2764.

I løbet af et års tid kom det nye store asylcenter også til at rumme over trehundrede nye bosniske asylansøgere. Denne gruppe var en del af den bølge af personer fra Bosnien-Hercegovina, der fra begyndelsen af 2000 og frem til slutningen af 2001 søgte om asyl i Danmark. Langt de fleste af disse bosniere fik afslag på deres ansøgning om asyl, selvom de hævdede, at de frygtede at blive angrebet af serbere, hvis de vendte hjem til deres byer, der befandt sig i de serbiske områder i Bosnien-Hercegovina. For nogle af de bosniere, der havde befundet sig i Randers i flere år og for længst havde fået asyl, var det hårdt at se deres landsmænd blive sendt hjem. En kvinde husker, hvordan synet af bosniere på asylcentret vakte minder om hendes egen situation syv-otte år tidligere. Hun levede stadig i frygt for selv at blive sendt hjem, selvom hun for længst havde fået permanent opholdstilladelse. Denne frygt forsvandt først, da hun midt i det nye årtusind erhvervede dansk statsborgerskab.³²

De nye bosniske flygtninge i Randers kom til byen på et tidspunkt, hvor der skete en række stramninger i udlændinge- og integrationslovgivningen. Partierne Venstre og Konservative, der overtog regeringsmagten i november 2001, vedtog i sommeren 2002 en række lovændringer. I december samme år blev den lov, der blandt andet gennem særloven om midlertidig opholdstilladelse i de forudgående ti år havde givet særstatus til asylansøgere fra Bosnien-Hercegovina, ophævet. Dette skete under henvisning til, at det ikke længere kunne lægges til grund, at der forelå krigshandlinger eller lignende uroligheder i landet. Herefter blev de bosniske asylansøgere sidestillet med ansøgere fra andre lande. Afskaffelsen af jugoslaverloven og de øvrige stramninger i udlændingeloven betød, at der i løbet af det følgende år blev udvist flere hundrede bosniere fra asylcentret i Randers. Flere af dem havde på det tidspunkt befundet sig på centret i et par år. Men i modsætning til deres forgængere, der alle havde fået opholdstilladelse, ventede der dem ikke en fremtid i Randers.

Statsborgerskab og politisk deltagelse

Den nye udlændingepolitik betød altså, at det kun var meget få bosniere, der herefter fik opholdstilladelse som flygtninge i Danmark. Eksempelvis faldt tallet fra fireogfirs i 2002 til blot to i 2004 og slet ingen i 2005 og 2006. I årene efter 2005 steg antallet af familiesammenførte bosniske ægtefæller dog, hvilket sandsynligvis skyldtes, at en stor del af de herboende bosniere i den periode fik dansk statsborgerskab og dermed lettere kunne hente deres gamle og nye ægtefæller til Danmark. I Randers har næsten firehundrede ud af byens i dag omtrent tusind

32 KHM nr. 2764.

bosniere dansk statsborgerskab.³³ At man ikke har erhvervet sig statsborgerskabet, kan både være på grund af personlige fravalg, men også fordi man ikke har kunnet klare de stadig skrappe krav for at modtage dansk statsborgerskab.

Da statsborgerskabet forudsætter, at man har et bevis på gode danskundskaber, har mange valgt at undlade at forsøge at tage det, da de kun sporadisk har fulgt sprogundervisningen. En yngre bosnisk kvinde, der selv fik statsborgerskab i 2006, fortæller, at hendes forældre hurtigt integrerede sig med hensyn til arbejde og bolig. Da de havde travlt til at gå til sprogundervisning, fik de aldrig det papir, der gav dem adgang til overhovedet at tage prøven, der kunne give dem indfødsret. Kravet om at have et bevis på sine sproglige evner var ifølge et tidligere bosnisk medlem af Integrationsrådet i Randers Kommune en af de væsentligste årsager til, at mange bosniere i byen ikke har erhvervet dansk statsborgerskab. En del har arbejdet hårdt på at komme ud på arbejdsmarkedet, og har ikke i så høj grad fokuseret på undervisning. Desuden føler flere, at de retligheder, de har med deres permanente opholdstilladelse, opfylder deres behov, hvad angår eksempelvis hjemrejser til Bosnien. Der er dog også de bosnierne i Randers, der har følt et behov for at få det danske statsborgerskab. Kvinden i et bosnisk ægtepar beskriver, hvordan hun og hendes mand i begyndelsen havde den opfattelse, at statsborgerskabet hverken gjorde fra eller til. På et tidspunkt kunne de dog mærke, at de havde brug for at føle sig som en del af et land, og da de i 2008 fik det danske statsborgerskab, var de meget lykkelige. Ikke mindst når de for eksempel skal udfylde papirer i offentligt regi, nyder de, at de kan kalde sig selv for danske statsborgere. På spørgsmålet om statsborgerskabet får hende til at føle sig mere dansk, svarer en ung bosnisk kvinde, der som syttenårig bestod indfødsretsprøven, at det ingen betydning har, men at der for hende blot er tale om et papir, der gør det muligt at stemme til folketingsvalg.³⁴

Uden statsborgerskabet har bosnierne stadig mulighed for at stemme til kommunalvalg. Det er dog i højere grad de bosniere i Randers, der har statsborgerskab, der vælger at stemme til disse valg, end dem uden. En undersøgelse af indvandreres stemmedeltagelse ved kommunalvalget i 2009 viste, at seksogfyrre procent af alle bosniere i Randers stemte. Det placerede dem på en ottendeplads i forhold til stemmedeltagelse blandt indvandregrupper i byen, og bosnierne er her overgået af både tyrkerne, tamilerne og somalierne. Randers er dog en af de seks kommuner i landet, der har den højeste politiske deltagelse blandt indvandrere, og bosnierne i byen har en høj stemmeprocent set i forhold til andre kommuner på samme størrelse.³⁵ Det er dog stadig bemærkelsesværdigt, at under

33 Tallene hentet fra www.statistikbanken.dk, Danmarks Statistik, 2010.

34 KHM nr. 2764.

35 Yosef Bhatti og Kasper Møller Hansen: Valgdeltagelsen ved kommunevalget 17. november 2009. Beskrivende analyser af valgdeltagelsen baseret på registerdata. Arbejdsrapport, Institut for Statskundskab, København, 2010.

halvdelen af de stemmeberettigede bosniere vælger at benytte deres stemmeret. Flere af de interviewede havde uanset alder den opfattelse, at politik for dem var uinteressant. Det afholdt dog ikke dem alle fra at stemme, men selv i de tilfælde var interessen for, hvor man i sidste ende satte sit kryds, ikke særlig stor. Der var forskellige årsager til den manglende lyst til at gå op i politik. En tidligere civilingeniør forklarede, at han hverken bryder sig om politik i Bosnien eller Danmark. I hjemlandet var det som oftest de mennesker, der ikke havde held med at gøre opmærksom på sig selv på andre måder, der gik ind i politik. Han fandt dette dybt usympatisk, og det har påvirket hans opfattelse af politik. Der er dog også de bosniere i Randers, der går op i dansk politik, såsom en kvinde på femoghalvtreds år, der sammen med sin mand i forbindelse med valgene sidder til langt ud på natten for at høre hvert eneste kreds- eller kommuneresultat. Hun er dog ikke i tvivl om, at ægteparret i forhold til andre bosniere må høre til et klart mindretal.³⁶

Integration og tilhørsforhold

Den demokratiske deltagelse lader i bosniernes tilfælde ikke til at være en indikator på, hvor integreret denne befolkningsgruppe føler sig. De personer, der blev interviewet til museets undersøgelse, følte sig alle, uanset om de stemte eller ej, godt integrerede i det danske samfund. Den generelle holdning blandt de interviewede var, at god integration var, når man kunne forstå og gøre sig forståelig på dansk, kunne klare sig selv, betalte sin skat og indgik i samfundet på en god og lovpligtig måde. Hvis integration derimod handler om, at man har et stort dansk privat netværk og deltager i det danske foreningsliv, lader det til, at bosniernes integration i Randers er slået fejl.

Et tidligere (bosnisk)medlem af Integrationsrådet i Randers Kommune har den sidste opfattelse. Han mener ikke, at integration kun kan opfattes som integration på arbejdsmarkedet, og han tror at mange føler sig socialt udenfor. En anden opfattelse er den, som en ung kvinde, der både har store danske og bosniske netværk, fremfører. Hun mener, at bosnierne på grund af få kulturelle forskelle mellem Danmark og Bosnien har haft nemt ved at vænne sig til livet i Randers. De fleste er derfor som et minimum blevet overfladisk integreret. Ifølge hende er der selv blandt den ældre generation ikke nogen, der føler sig på bar bund i forhold til at gebærde sig i det danske samfund. Spørger man den ældre generation, er hun sikker på, at de fleste vil sige, at de er integrerede, også selvom de ikke har danske venskaber. Hun har den opfattelse, at de fleste ældre ikke orker at gøre mere for at integrere sig. De er tilfredse med tingene, som de er. Et eksempel er en midaldrende kvinde, der godt selv kan se, at hun burde forbedre sig på det

36 KHM nr. 2764.

sproglige område, men samtidig ikke, som hun udtrykker det "... *kan finde mere plads i min hjerne til det*".³⁷

Der findes også bosniere i Randers Kommune, der føler, at man ikke er rigtigt integreret, før man har taget de danske traditioner til sig. De pynter i næsten overdreven grad op til jul og hænger danske flag op i forbindelse med fødselsdage. En midaldrende kvinde, der betegner sig som troende muslim, har fået et så nært forhold til flaget, at det gjorde ondt indeni, da hun så Dannebrog blive brændt af under krisen i forbindelse med karikaturtegningerne af profeten Muhammed i 2005.

En repræsentant fra den ældre generation mener, at grunden til at bosnierne er godt integreret i Randers skyldes deres mentalitet omkring arbejde, og den måde de opdrager deres børn. Netop opdragelsen, synes hun, udgør en stor forskel i forhold til eksempelvis araberne, da de bosniske forældre i modsætning til arabiske forældre i højere grad i hendes opfattelse forsøger at holde deres børn uden for ballade og kriminalitet.³⁸

Med hensyn til andre indvandrergupper anfører antropologen Kristina Grünenberg, som nævnt i indledningen til denne artikel, at ikke mindst de ældre bosniere i Danmark aktivt forsøger at skille sig ud fra andre muslimske grupper i Danmark. Grünenberg mener, at dette skyldes den måde, hvorpå bosnierne er blevet placeret i den danske kontekst. Bosnierne opfattes her som en indvandrergruppe med større anseelse og større lighed med danskerne end eksempelvis somaliere og arabere.³⁹ I undersøgelsen af bosnierne i Randers fremgik det ligeledes, at det var de færreste af de interviewede, der følte nogen form for naturlig samhørighed med de andre indvandrergupper i byen. En mand fremhævede, at det for ham var mere væsentligt om man havde interesser til fælles, og det at være indvandrer eller flygtning ikke var en grund til at finde sammen. En yngre kvinde havde dog gennem sine studier oplevet, at hun i begyndelsen automatisk havde fundet sammen med en palæstinenser, en syrer og en tyrker, men da hun fandt ud af, at de ikke havde andet til fælles end deres baggrund som udlændinge, søgte hun hurtigt mod andre i stedet.

Blandt de interviewede bosniere er der en generel frustration over, at politikere og medier ofte omtaler udlændinge over en kam i forbindelse med kriminalitet. De mener, at man i stedet bør nævne præcis, hvilke etniske grupper, der er tale om, så de som bosniere ikke bliver slået i hartkorn med eksempelvis arabiske andengenerationsindvandrere, der udøver bandekriminalitet på Nørrebro i København. Bosnierne føler sig bedre integreret end mange andre indvandrere i Danmark, og af nogle interviews fremgik det, at en del er enige med Dansk Folkeparti i den hårde kurs overfor kriminelle indvandrere, samtidig med, at de dog

37 KHM nr. 2764.

38 KHM nr. 2764.

39 Kristina Grünenberg, *Is Home Where the Heart is, or Where I Hang my Hat?* s. 195-196.

mener, at partiet er med til at generalisere indvandrergrupperne.

Mens det er de færreste, der i undersøgelsen giver udtryk af at have et tæt forhold til andre indvandrere, føler mange sig som både bosniere og danskere. Identitetsfølelsen kan komme til udtryk i form af, at man, som det er tilfældet med en af de interviewede kvinder, føler sig som bosnier, men har et indgående kendskab til dansk kultur og sprog. Dette gør, at man kan færdes hjemmevant i begge kulturer. Om man føler sig som bosnier eller dansker kan også afhænge af, hvilken generation man tilhører. En far fortalte, at mens han ser sig som halvtreds procent dansk og halvtreds procent bosnisk, opfatter hans toogtyve år gamle datter, der kom til Randers som syvårig, sig næsten som hundrede procent dansk. Dette viser sig blandt andet ved, at faren følger passioneret med i det bosniske fodboldlandsholds kampe, mens datteren kun holder med Danmark.

Fælles for de interviewede er, at de sætter stor pris på det danske samfund og de muligheder, det har givet dem. Det danske demokrati roses desuden af en kvinde, der ikke mindst er glad for den lighed, som demokratiet har skabt mellem mænd og kvinder i Danmark. Hun fortæller, at det, at hun i dag kan sidde og lege med sine børn, mens hendes mand laver mad, ville have været helt utænkeligt i Bosnien. Selvom mange bosniere i Randers altså efter blot sytten år i Danmark, delvist har fået en dansk identitet, er det samtidig de færreste, der ikke med glæde vedkender sig deres bosniske baggrund.⁴⁰

Konklusion

Analysere man bosniernes modtagelse i Randers ud fra Ferdinand Tönnies teorier om Gesellschaft og Gemeinschaft, kan man hævde, at de i første omgang blev mødt af begge tilgange. Den kommunale beslutning om at placere asylcentret i bymidten, skabte grobund for, at bosnierne kunne blive en del af det Gemeinschaft, der end måtte eksistere i Randers. Kommunen forsøgte desuden gennem åbent hus arrangementer og rundture at skabe et konstrueret fællesskab, Gesellschaft, som bosnierne kunne træde ind i og møde danskerne i. Der var også fra kommunal side med borgmester og socialudvalgsformand i spidsen opfordringer til, at randrusianerne skulle tage godt imod flygtningene. Det var indenfor disse konstruerede rammer, at bosnierne skulle finde en plads i de almindelige randrusianeres Gemeinschaft. Disse var altså ikke opstået på eget initiativ og var dermed ikke organiske i den forstand, som Tönnies fremhæver.

Der var dog mange randrusianere, der i begyndelsen tog imod opfordringen om at deltage og lukke bosnierne ind i fællesskabet, og en del skabte på egen hånd kontakter til bosnierne gennem besøg på det åbne asylcenter. Dette var et

40 KHM nr. 2764.

udtryk for, at der trods alt var et Gemeinschaftligt præg over modtagelsen af de første bosniere i Randers, og at det altså ikke kun var igennem kommunale tiltag, at mødet mellem danskere og bosniere fandt sted.

Den interesse, som danskerne udviste overfor bosnierne, svandt dog siden kraftigt ind. Dette skete i takt med, at flygtningene havde fået permanent ophold, og Randers tiltrak flere og flere bosniere. Det lader til, at det fra dette tidspunkt i det store hele udelukkende blev den Gesellschaftlige tilgang, som bosnierne skulle finde sig til rette i. Randers Kommune lagde hurtigt sit fokus på at skaffe rammerne for, at de mange nye borgere fik en bolig og kunne klare sig selv i samfundet gennem arbejde og et tilstrækkeligt sprogligt niveau. Sammen med de lokale boligforeninger forsøgte man at sprede flygtningene rundt i byen. Selvom mange bosniere siden på egen hånd valgte at flytte ind i de kvarterer, hvor deres landsmænd allerede boede, havde kommunen med sin politik umiddelbart succes med at undgå at danne en indvandrerghetto i byen. Randers Kommune prøvede ligeledes at sørge for, at de bosniske børn kom ud i forskellige skoler rundt om i byen, således at rammerne var skabt for at skabe danske kontakter fra barnsben.

Det lykkedes i stort omfang for Randers Kommune at få en stor del af bosnierne aktiveret i en eller anden form, og selvom en lang række af dem aldrig fik ordinært arbejde, fik størstedelen et kendskab til det danske samfund og et tilstrækkeligt dansk, der gjorde, at de til en vis grad følte sig som en del af det danske samfundsfællesskab. Mange faldt dog også helt uden for arbejdsstyrken og kunne ikke aktiveres, da de bar rundt på så voldsomme ar fra krigen, at de ikke var i stand til at arbejde. En stor del af bosnierne er derfor i dag førtidspensioneret. Selvom mange bosniere havde gode uddannelser med sig til Randers, var det de færreste, der kunne bruge dem her i landet. En del blev derfor omskoleet og kom til at arbejde med helt andre ting.

Ud fra de interviews der er foretaget i forbindelse med undersøgelsen, tyder det på, at der er en overensstemmelse mellem kommunens fokus på at gøre bosnierne i stand til at indgå i det danske samfund og bosnierne egne ønsker til, hvordan deres liv skal tage sig ud. Det vigtigste for de fleste bosniere er, at rammerne omkring bolig, beskæftigelse og dannelse af en god dagligdag, er i orden. Den Gesellschaftlige tilgang, hvor rammerne for at indgå i samfundet blev skabt, tyder altså på at have været den rette for størstedelen af bosnierne.

Man kan til gengæld sige, at bosnierne i Randers aldrig er blevet en del af et dansk fællesskab i Gemeinschaftlig forstand. Med hensyn til danske netværk er der dog stor forskel på generationerne i og med, at de unge gennem deres opvækst blandt danske unge i børnehaver og skoler har flere danske venner og bekendte end deres forældre. Noget tyder dog på, at dette for nogle ændrer sig, når de når op i teenageårene. Her kan der opstå etniske og kulturelle skel blandt de unge.

Det Gemeinschaftlige dominerer i højere grad det fællesskab, som en del af bosnierne har indbyrdes. Dette er præget af de nære relationer, traditioner, sæd-

vane og familie. Med tiden er dette fællesskab efter alt at dømme blevet mere religiøst og "bosnisk". Der er dog samtidig mange af bosnierne, der holder sig uden for dette fællesskab og i stedet baserer deres fællesskab på personlige interesser, hvor etnicitet og baggrund ikke spiller nogen rolle.

Størstedelen af bosnierne lader altså til at være velintegreret i Randers ud fra den integrationstanke, der hedder, at de er i stand til at begå sig i samfundet, kan klare sig selv og i et vist omfang holder sig uden for kriminel aktivitet. De fleste lader til at være integreret i den bosniske kultur, samtidig med at de føler sig integreret i de overordnede rammer, der danner det danske samfund.

Randers Kommunes officielle integrationspolitik var en pluralistisk integration, hvilket til dels lader til at være lykkedes i den henseende, at bosnierne i Randers kan klare sig i det danske samfund, samtidig med at gruppen som helhed formår at bevare sin egen kultur i det omfang, dens individer ønsker det. I forhold til at være en del af det overordnede samfundsmæssige fællesskab er bosnierne i Randers altså velintegrerede, men der er utvivlsomt også en del, der føler sig udenfor fællesskabet. Dette skyldes dog sandsynligvis i højere grad manglen på arbejde og fremtidsmuligheder, end det skyldes et uopfyldt ønske om et dansk netværk og at være del af et socialt dansk fællesskab.

Litteraturliste

Upubliceret materiale

Kulturhistorisk Museum Randers (KHM), museumssag nr. 2069 "Da tyrkerne kom til Randers".

Kulturhistorisk Museum Randers (KHM), museumssag nr. 2412 "Drømmen om Tyrkiet - livsbetingelser og identitet blandt tyrkiske andengenerationsindvandrere fra Randers".

John Aggergaard Larsen: "Integrationen af de bosniske krigsflygtninge i det danske fællesskab." Upubliceret manuskript.

Litteratur

Andersen, Jørgen Goul 2008: "Holdninger til uddannelse og arbejde blandt unge indvandrere, danskere og deres forældre." Rockwool Fondens Forskningsenhed.

Bhatti, Yosef, og Møller Hansen, Kasper 2010: "Valgdeltagelsen ved kommunalvalg 17. november 2009. Beskrivende analyser baseret på registerdata. Arbejdsrapport, Institut for Statskundskab, Københavns Universitet.

Grünenberg, Kristina 2006: "Is Home Where the Heart is, or Where I Hang my Hat?", Ph.d. afhandling, Københavns Universitet.

- Kaiser-Hansen, Vibeke 2008: "Social status og statusskift blandt tyrkiske gæstearbejdere", i Fortid og Nutid, nr. 2.
- Larsen, John Aggergaard 1998: "Integrationen af bosniske krigsflygtninge i det danske fællesskab" i Berg (red.): Kommet for å bli?, Om integrasjon og tilbak vending blant bosniske flyktninger i Norden. København.
- Larsen, John Aggergaard 1999: "Modtagelse af bosniske flygtninge i dansk presse", Bosniske krigsflyktninger i mediebilledet. Nordiske perspektiver. København.
- Larsen, Claus Habenicht 1995: "Det bosniske eksperiment – flygtningeliv i mellemtiden".
- Sandahl, Nils 2004: "Islams ansigter – Muslimske retninger i Danmark".
- Stefansson, Anders Holm 1998: "Os og dem. Udviklingen i dansk integrationspolitik med fokus på modtagelsen af flygtninge fra Bosnien-Hercegovina" i Berg & Schierup (red.): Integration - retorik, politik, praktik. Om bosniske flyktingar i Norden. København.
- Tilla, Gitte 1998: "Tilfældet Fanø" i Berg & Schierup (red.): Om integration, Gemeinschaft og lokalidentitet. Integration - retorik, politik, praktik. Om bosniske flyktingar i Norden. København.
- Tönnies, Ferdinand 1957: "Community and Society", Michigan State University Press.

www.folkedrab.dk. Dansk Institut for Internationale Studier. Holocaust og folke drab.

www.statistikbanken.dk, Danmarks Statistik, 2010.

Community and Integration

In recent years, the Museum of Cultural History in Randers has taken an increased interest in the immigration history of the town. In 2003, the museum documented the history of the Turkish guest workers, and in 2005 a closer study was made of the Turkish children. The Turks constituted the first large group of immigrants into Randers, but numerically they have since been superseded by the Bosnians, the first of whom arrived in the town as war refugees in 1993. The present article is based on a survey of the Bosnian war refugees which the museum undertook in the summer of 2010. In addition to clarifying the course of events leading to the presence of the Bosnians in Randers, the survey comprises twelve interviews, thereby providing an insight into how the Bosnians have settled in in Randers. It is further described what it is like being a Bosnian in contemporary Randers. The group that was interviewed consisted of eight women and four men. Of the women, four were in their twenties, the remainder were in their thirties, forties and fifties respectively. Of the men, half were in their forties, the

other half in their fifties. The survey demonstrated, inter alia, that the goals for integration which were laid down by the Borough of Randers when it was clear in 1995 that the Bosnians would be staying on in the town, were largely in agreement with the wishes of the majority of the Bosnians. For the borough, it quickly became the overriding concern that the many new citizens should become able to fend for themselves with regard to language, jobs and housing, whilst for the Bosnians the important thing was to resume the life that had been interrupted by wars and uncertainty. Both sides assigned less importance to the integration into the Danish community of the Bosnian refugees through Danish networks. Even though their contacts with the ethnic Danes in Randers are still mostly limited to work and education, the Bosnians in Randers are today regarded, both by themselves and by the Danish majority population, as the best integrated major group of immigrants in the town.